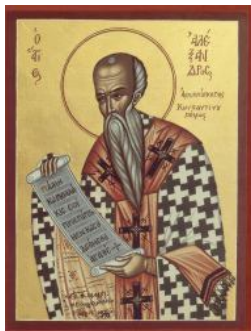

**SFÂNTUL ALEXANDRU, ARHIEPISCOPUL CONSTANTINOPOLULUI –
RECONSTITUIREA UNEI BIOGRAFII DIN
SPIRITUALITATEA ȘI ISTORIA TIMPURIE A BIZANȚULUI**

PR. PROF. CRISTIAN ALEXANDRU BARNEA
(Seminarul Teologic Liceal Ortodox „Sf. Vasile cel Mare” Iași)

*„Ucenicul tău, Doamne, Alexandru cel cu
adevărat dumnezeiesc, făcându-se legiuitor și
plecându-se cuvintelor Tale cele purtătoare de viață
și arătându-se Ierarh cuvios, blând și înțelept,
acum după vrednicie Te fericește”¹.*

**Saint Alexander, Archbishop of Constantinople
– Reconstitution of a Biography of the Early Spirituality and History of Byzantine Empire**

ABSTRACT

Alexander, Archbishop of Constantinople (314-337) was the discrete witness of the greatest changes which marked the Western Roman Empire. During his episcopate „the new Rome”, Constantinople, the capital of the Byzantine Empire was inaugurated. The first great Ecumenical Council took place at Niceea, in 325, when the Orthodox Church won the first ideological confrontation of its history: arianism. The name of the great hierarch was related to many wondrous deeds which confirm the holiness of his life, the sublimity of his gift. „The silence” of the sources that characterizes the person of Alexander „talks” today through his secret presence in the spiritual conscience of those who praise him.

Personalitatea marelui episcop Alexandru al Bizanțului se lasă greu de descifrat în perioada de puternică ascensiune a creștinismului de la statutul de religie licită (13 iunie 313)² spre cel de religie de stat (28 februarie 380 și noiembrie

¹ Irmosul unui canon de al Utrenie, în *Mineiul lunii august*, tipărit cu binecuvântarea Sfântului Sinod al Sfintei Biserici Autocefale Ortodoxe Române, Ediția a II-a, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1910, p. 351.

² Ioan BARNEA, Octavian ILIESCU, *Constantin cel Mare*, Editura Științifică și Pedagogică, București, 1982, pp. 37-39.

392)³. Succesiunea la scaunul de Constantinopol, așa cum o găsim precizată⁴ în *Liste des Évêques et Patriarches de Constantinople*, ne dovedește că Sf. Alexandru⁵ a fost martorul transformării fostei colonii megariene Byzantion⁶ în Constantinopol, dar și al complexei politici religioase⁷ orchestrate de marele Constantin.

Conform acestei *Liste*, Alexandru a păstorit între anii 314⁸ și august 337, fiind al cincilea episcop al Bizanțului după Philadelphes (211-217), Eugen (240-265), Rufin (284-293), Mitrofan I (306/307-4 iunie 314), urmând după el Pavel I (337-339 și 341-342)⁹.

Izvoarele istorice sunt extrem de sărace în ceea ce privește viața lui Alexandru până a fi episcop și chiar pentru cea mai mare perioadă a episcopatului său. Astfel, nu știm în ce familie s-a născut, unde și când a fost hirotonit episcop, și cum se implică în viața capitalei bizantine după ce în prealabil îi succede Sf. Ierarh Mitrofan¹⁰. Tradiția hagiografică¹¹, sintetizată, în special, de Photius, Patriarhul Constantinopolului (858-867, 877-886), ne transmite câteva informații utile și în

³ Nicolae BĂNESCU, *Istoria Imperiului Bizantin*, vol. I, 313-610, Ediție îngrijită de Tudor TEOTEOI, Editura Anastasia, București, 2002, pp. 206-211.

⁴ R. JANIN, art. *Constantinople. II Le patriarcat grec*, în *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques (DHGE)*, publié sous la direction de Mgr. Alfred BAUDRILLART, recteur de L'Institut Catholique de Paris, P. RICHARD, U. ROUZIES et A. VOGT avec le concours d'un grand nombre de collaborateurs, Tome treizième Clinge-Czorna, Paris, Letouzey et Ané, Éditeurs L. Letouzey, 1914, col. 630.

⁵ Numele are semnificația etimologică a cuvintelor care îl compun: verbul *alexo* - a proteja, a apăra + *ándros* - bărbat, însemnând „cel care apără pe om”. „Prin semnificație și prin martiriul unor creștini ai primelor secole, prenumele a cunoscut o mare răspândire” cf. Aurelia BĂLAN MIHAILOVICI, *Dicționar onomastic creștin, repere etimologice și martirologice*, Editura Minerva, București, 2003, p. 23. „Se pare că aceasta este o etimologie populară, semnificația numelui rămânând obscură”, cf. Tatiana PETRACHE, *Dicționar enciclopedic al numelor de botez cu un tabel alfabetic al sfinților ortodocși*, Editura Anastasia, București, 1998, p.18.

⁶ Nicolae BĂNESCU, *Op. cit.*, p. 67. V și nota 1 la Maria Georgescu, *Istoria Bizanțului*, ediția a III-a, revizuită, Editura Cetatea de scaun, Târgoviște, 2007, p. 26, precum și cap. Noua capitală a imperiului, la pr. Dr. Emanoil Băbuș, *Bizanțul – istorie și spiritualitate*, Editura Sophia, București, 2003, pp. 18-19.

⁷ Hélène AHRWEILLER, *Ideologia politică a Imperiului Bizantin*, Editura Corint, București, 2002, p.11.

⁸ Gelasie de Cyzic ne spune că Alexandru a fost prezent la Sinodul de la Niceea, ca preot, fiind însărcinat a face cunoscute deciziile luate de cei 318 Părinți tuturor Bisericii din Insulele Cyclades, cf. Gelasii Cyziceni, *Historia concil. Nicaeni*, I.II, 7, 27, 36, P.G. LXXXV, 1241, 1312, 1344, apud M. Andrieu, art. *Alexandre, évêque de Byzance* în *DHGE*, Tome deuxième ALCAINI-ANEURIN, col. 184.

⁹ După această listă, numărul total al episcopilor și patriarhilor de Constantinopol fiind de 245, începând cu Philadelphes (211-217) și încheindu-se în anul 1948 cu Patriarhul Ecumenic Athénagoras.

¹⁰ S. VAILHÉ, art. *Constantinople (Église de)*, în *Dictionnaire de Théologie Catholique (DTC)*, contenant l'exposé des doctrines de la Théologie Catholique, leurs preuves et leur histoire, commencé sous la direction de A. Vacant. Docteur ès Théologie, professeur au Grand Séminaire de Nancy, continué sous celle de E. Manganot, professeur à l'Institut Catholique de Paris avec le concours d'un grand nombre de collaborateurs, deuxième tirage, Tome troisième CONINCK – CZEPANSKI, Paris, Letouzey et Ané, Éditeurs, 1909, col. 1318.

¹¹ PHOTIUS, *Bibliothèque, Vie de nos saints Pères Métrophane et Alexandre*, Tome VII, (codices 246-256), text établi et traduit par René HENRY, Docteur en Philosophie et Lettres, Professeur honoraire de l'Athénée Royal de Charleroi, Ouvrage couronné par l'Association des Études grecques(Prix A.-M. Desrousseaux), Paris, Société d'Édition «LES BELLES LETTRES», 95, Boulevard Raspail, 1974, p. 215.

același timp aparent contradictorii¹², dacă le comparăm cu Istoriile bisericești. Alexandru era „de origine modestă și lipsit de cunoștințe cărțurărești, dar strălucind prin virtuțile și harismele sale apostolice”¹³. Aceeași *Vie de nos saints Pères Métrophane et Alexandre*¹⁴ face din acesta din urmă „un campion al ortodoxiei la Niceea împotriva lui Eusebiu de Nicomedia, Theogonis de Niceea și Maris de Chalcedon. Sinodul de la Niceea devine Chrysopolis-ul Bisericii, o victorie a Bizanțului-Constantinopol asupra Orientului schismatic”¹⁵.

Sinaxarul¹⁶ Bisericii Ortodoxe preia din *Biblioteca* lui Photius¹⁷ „Sf. Alexandru fu considerat demn de a asista pe Sf. Mitrofan, arhiepiscopul de Bizanț în calitate de protopop”¹⁸. Pentru ziua de 4 iunie¹⁹, același *Sinaxar* ne spune: „În timpul primului Sinod ecumenic (325), Sf. Mitrofan, în vârstă și ținut de boală la

¹² Data sigură a morții Sf. Mitrofan este 4 iunie 314, cf. R. JANIN *art. cit.*, col. 636. Or, tradiția hagiografică precizează în unanimitate că la Sinodul de la Niceea din 325, Sf. Alexandru era doar primul dintre preoții Sf. Mitrofan. În *Le Synaxaire-Vies des Saints de l'Église Orthodoxe*, adaptation française par le hiéromoine MACAIRE DE SIMONOS-PETRAS, publié avec la bénédiction de Sa Sainteté le Patriarche Œcuménique Dimitrios I-er(+), Tome cinquième: Juillet, Août, Éditions To Perivoli Tis Panaghias, Thessalonique, 1996, p. 557, nota 1 precizează: „D'après les historiens ecclésiastiques, S. Alexandre avait été consacré évêque dès 314, mais il est possible qu'il soit resté disciple, et en quelque sorte auxiliaire de S. Métrophane, jusqu'à la mort de ce dernier”. În *Viețile sfinților pe luna august*, retipărite și adăugate cu aprobarea Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române după ediția din 1901-1911, Editura Episcopiei Romanului, 1998, p. 392 scrie: „Sfântul Alexandru a fost protopop și horepiscop pe vremea Sfântului Mitrofan, întâiul Patriarh de Constantinopol, fiind înfrumusețat cu toate faptele bune”. Se știe că Sf. Mitrofan a trăit 117 ani și, cu siguranță, Sf. Alexandru a fost reprezentantul său în diferite situații, cu mult timp înainte de 314. În plus, datorită marii personalități a predecesorului său, Sf. Alexandru a putut rămâne în conștiința contemporanilor săi ca și vrednic slujitor și apoi succesorul legitim al Sf. Mitrofan. Judecând astfel, datele istorice sunt susținute de informațiile transmise de tradiția hagiografică și putem conchide că Sf. Alexandru a participat la Niceea ca episcop de Bizanț, demn reprezentant al înaintașului său.

¹³ *Le Synaxaire...*, Tome cinquième, p. 557.

¹⁴ PHOTIUS, *Op. cit.*, p. 215.

¹⁵ Gilbert DAGRON, *Naissance d'une Capitale. Constantinople et ses institutions de 330 à 451*, par Gilbert DAGRON, Professeur à l'Université de Lyon II, Préface par Paul Lemerle, Membre de l'Institut, Presses Universitaires de France, 108, Boulevard Saint-Germain, Paris, 1974, p. 435.

¹⁶ A se vedea și *Proloagele*, vol. II, tipărite prin străduință și osteneală, cu un studiu introductiv și binecuvântarea Înalt Prea Sfințitului Dr. Nestor VORNICESU, Mitropolitul Olteniei, diortosite și îmbogățite de Arhim. Dr. Benedict GHIUȘ, Editura Bunavestire, Bacău, 1999, pp. 805-806 și 1006-1007, precum și în *Viețile sfinților pe luna august*, ediția citată, pp. 392-395.

¹⁷ Iată ce ne spune PHOTIUS când prezintă pe apărătorii credinței adevărate în contextul participării la Sinodul de la Niceea: „La vraie foi avait Alexandre, un prêtre, de Constantinople qui représentait son évêque, le pieux Métrophane étant absent à cause de son grand âge et de sa mauvaise santé”, cf. Photius, *Op. cit.*, p. 219.

¹⁸ *Le Synaxaire...*, p. 556.

¹⁹ *Le Synaxaire...*, Tome quatrième: Avril (16 ou 30), Mai, Juin, p. 439. A se vedea și *Viețile sfinților pe luna iunie*, retipărite și adăugate cu aprobarea Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, după Ediția din 1901-1911, Ediția a II-a, Editura Episcopiei Romanului, 2002, pp. 67-69. Are la bază *Vie de nos saints Pères...* de PHOTIUS, în *Op. cit.*, p. 221-223.

pat, nu putu să se deplaseze, dar trimise la Niceea pe Alexandru, primul dintre preoții săi în care avea deplină încredere”.

Alegerea lui Alexandru ca succesor²⁰ al lui Mitrofan ne este transmisă de aceeași tradiție hagiografică: „Se povestește că după închiderea Sinodului, împăratul Constantin ceru tuturor Părinților teofori, care străluciseră acolo, să vină la Constantinopol, pe care tocmai îl întemeiasă, pentru a-l binecuvânta. Un înger al Domnului apără atunci Sf. Mitrofan și îi descoperi că peste zece zile, înainte de a-și încredința sufletul lui Dumnezeu, trebuia să-l lase pe fericitul Alexandru drept succesor. Părinții se bucurară de această veste și după ce celebrară funeraliile Sf. Mitrofan, ei îl întronizară solemn pe Sf. Alexandru ca prim episcop al noii capitale a Imperiului”²¹.

Aceasta este pe scurt ceea ce s-a transmis, prin tradiție, de-a lungul timpului despre începuturile lui Alexandru ca episcop de Constantinopol.

²⁰ PHOTIUS spune: „Alexandre, quoique d'un âge très avancé car il était septuagénaire-assuma néanmoins la tâche d'apporter la bonne nouvelle de la concorde et de la paix des Églises aux fidèles de Thrace et d'Illyricum; il voyageait avec le bienheureux Paul, alors lecteur et scribe dans l'Église de Constantinople; lors du synode, il avait douze ans et vivait auprès d'Alexandre. Mais cela se passa un peu plus tard; Alexandre se présenta d'abord au très saint Métrophane qu'il réjouit des bonnes nouvelles qu'il apportait et de sa présence; il le quitta, en priant pour lui, le laissant, attristé de son départ, accomplir la mission qui lui avait été confiée. Quand ils eurent traversé la Thrace, la Macédoine, la Thessalie, l'Achaïe entière, l'Hellade et les terres du continent, ils ne négligèrent pas les îles; ils s'embarquèrent pour y aller extirper l'ivraie jusqu'aux racines et répandre la vraie semence des dogmes de l'Évangile et des décrets du synode. Tandis que les évêques rendaient visite au très illustre Métrophane, un dimanche, en présence de l'empereur, divers propos furent échangés et l'empereur, intervenant dans la conversation, dit: «Comme je te vois, toi, le plus vénérable des pères, accablé par la vieillesse et par la maladie, je te conjure de nous dire et de nous désigner celui qui sera après toi le guide de notre troupeau». Et lui, tournant un visage heureux vers l'empereur: «Je suis convaincu devant le Seigneur, dit-il, que l'Esprit Saint vient de parler par ta bouche, mon fils. Car, comme je m'inquiétais à propos de cette succession, le Seigneur m'a révélé, il y a sept jours, que je mourrais dix jours plus tard, et il m'a désigné celui qui reprendrait ma sainte charge, et c'est mon compagnon dans le sacerdoce, Alexandre, qui est vraiment digne du choix et de la proclamation de l'Esprit Saint; en outre, il aura lui-même pour successeur le lecteur Paul qui est comme son fils». Et tournant les yeux vers saint Alexandre d'Alexandrie: «Toi aussi, dit-il, mon frère, tu laisseras un bon successeur». Et prenant la main de l'archidiacre Athanase: «Vois, dit-il, le vaillant soldat du Christ; c'est lui qui te succédera; non seulement il a lutté avec mon frère Alexandre contre l'hérésie d'Arius, mais il livrera encore avec lui beaucoup de grands combats; et cette seconde lutte ne sera pas la seule; il en soutiendra une troisième avec le vaillant Paul».

Il dit et, quand il les eut en quelque sorte réchauffés de son esprit, il descendit à l'église avec les évêques; après la lecture de l'Évangile, il parla un peu au peuple, il se mit d'accord avec lui et proclama le prêtre Alexandre, bien qu'il fût absent, comme évêque et successeur à son siège. Et le peuple, d'une seule voix, pendant plusieurs heures, avec l'empereur lui-même, fit retentir le cri: «Il est digne». Ensuite, il déposa l'huméral sur le saint autel en ordonnant qu'on le gardât pour son successeur; il annonça que ce dernier arriverait sous peu, sept jours après que lui-même serait parti vers le Christ. Tout se passa selon ce qu'il avait annoncé et réglé; il mourut à cent dix-sept ans, le quatre juin.”, *Op. cit.*, pp. 221-223.

²¹ *Le Synaxaire...*, Tome cinquième, p. 557.

Cel mai vechi text²² privindu-l pe Alexandru al Bizanțului (sau al Tesalonicului) este Scrisoarea²³ ce-i este „adresată” de către episcopul Alexandru al Alexandriei, contemporanul său, care a trăit între 250 și 328.

Este a doua scrisoare redactată pe la anii 322-323, deci, înainte de Sinodul de la Niceea din 325. Aceasta „e un avertisment către episcopii din afara Egiptului cu privire la cazul lui Arie și al partizanilor lui pătrunși în eparhiile lor. Se critică aspru doctrina ariană despre Hristos pe care-l tratează ca evreii și păgânii, adică tăgăduindu-i dumnezeirea și socotindu-l om ca toți oamenii”²⁴. Alexandru al Alexandriei este preocupat ca înșelătoarea erezie să nu pătrundă în locurile oblăduite de „preacinstitul” frate întru Hristos: „Preacinstitului frate și legat sufletește, Alexandru al Constantinopolului, Alexandru al Alexandriei, salutare în Domnul”.

Dorința de stăpânire a oamenilor răi, precum și pofta de bani, i-au făcut să năzuiască întotdeauna către situații care le par mai bune, prin diferite mijloace, ce păreau potrivnice evlaviei bisericești. Aceștia, fiind învinși de diavol, care lucrează în el spre plăcerea lor preferată, trec peste toată evlavia și nu mai țin seamă de judecata lui Dumnezeu.

Eu, cel ce sufăr din această cauză, simțeam nevoia să comunic preacinstirii tale ca să te ferești de astfel de oameni, ca nu cumva vreunul dintre ei să îndrăznească să pătrundă în locurile de sub oblăduirea voastră sau ca prin aceștia (că se dedau la înșelătorie ca saltimbancii) sau prin scrisorile lor, compuse cu ajutorul minciunii, să poată să atragă pe cel ce este legat de o credință simplă și curată...”.

Destinatarul acestei scrisori este învăluit de mister. Unele cercetări²⁵ precizează tranșant că ea a fost adresată lui Alexandru de Tesalonic. În schimb, Părintele Prof. Dr. Ioan G. Coman consideră²⁶ că era adresată episcopului Alexandru al Bizanțului sau al Tesalonicului. Cine era, prin urmare, Alexandru al

²² M. ANDRIEU, *art. cit.*, în *DHGE*, col. 184.

²³ TEODORET Episcop al Cirului, *Istoria bisericească* I, 4, (P.G., LXXXII, col. 888) carte tipărită cu binecuvântarea Prea Fericitului Patriarh Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, traducere de Pr. Prof. Vasile SIBIESCU, în colecția PSB, vol. 44, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1995, pp. 22-23.

²⁴ Pr. Prof. Dr. Ioan G. COMAN, *Patrologie*, vol. III, tipărită cu binecuvântarea Prea Fericitului Părinte TEOCTIST, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1988, p. 87.

²⁵ C. KANNENGIESSER, art. „Alexander of Constantinople”, în *Encyclopedia of the Early Church (EEC)*, produced by the Institutum Patristicum Augustinianum and edited by Angelo Di BERARDINO, Translated from the Italia by Adrian WALFORD, with a foreword and bibliographic amendments by W.H.C. FRENCH, vol. I, James Clarke & Co., Cambridge, p. 21, precizează: „A. was long held to be the recipient of Alexander of Alexandria's dogmatic letter of 324; in fact it was addressed to Alexander of Thessalonica”.

²⁶ Pr. Prof. Dr. Ioan G. COMAN, *Op. cit.*, p. 87.

Tesalonicului? Se justifica utilitatea acestei scrisori, eventual, adresată lui de către Alexandru al Alexandriei?

Teodoret de Cir, în *Istoria* sa bisericească, înainte de a da conținutul acestei scrisori, menționează că, din grija pentru adevărata credință, a arătat prin scrisori „conducătorilor Bisericii blasfemiile” lui Arie. După ce îi menționează pe cei care conduceau Biserica de la Roma, Antiohia și Ierusalim, Teodoret scrie: „La Constantinopol, în vremea aceea era învrednicit de slujirea arhierească Alexandru, care se distingea prin daruri apostolice”. În continuare, subliniază că această scrisoare este trimisă de episcopul Alexandru al Alexandriei către omonimul său, Alexandru al Constantinopolului²⁷.

Interesant este că, în vremea aceea, capitala Bizanțului nu purta acest nume. De altfel, titlul acestei scrisori lipsește din alte trei manuscrise mai vechi, ceea ce demonstrează, după cum spune Charles Joseph Hefele „puțina sa valoare istorică”²⁸. Ea nu putea fi adresată unui singur destinatar, fie el Patriarhul Constantinopolului, ci mai multor episcopi, după cum arată și conținutul ei²⁹, inclusiv papei Silvestru. Putea fi adresată inclusiv contemporanului lui Alexandru de Bizantium, și anume, lui Alexandru de Tesalonic. Explicabil demers întrucât Tesalonicul era un centru bisericesc important înainte ca Byzantion să se transforme în Constantinopol.

Ținând cont de contextul în care scrie Teodoret, e cât se poate de posibil ca acesta fiind contemporan cu marile dispute eutihene să fi dorit să arate prin destinatarul acestei scrisori rolul pe care Constantinopolul îl avusese în păstrarea credinței niceene. Nu trebuie să surprindă că scrisoarea lui Teodoret, luată în discuție, are numai un singur destinatar. Din această perspectivă ni se par lucrurile clarificate.

Atunci cine a fost Alexandru al Tesalonicului?

Izvoarele referitoare la acest episcop sunt inegale și incomplete. Ceea ce se știe cu siguranță este că Alexandru, Episcopul Tesalonicului, a fost contemporan cu Alexandru de Constantinopol și va fi întreținut o vie corespondență cu Sfântul Atanasie. În *Apologia împotriva arienilor*, Sf. Atanasie prezintă două scrisori una adresată lui însuși de către Alexandru de Tesalonic³⁰ pe la 332 sau 333. A doua (335) e trimisă episcopului de Alexandria în contextul sinodului de la Tyr și prin care demasca un complot al episcopilor eusebieni împotriva acestuia din urmă.

²⁷ TEODORET Episcop al Cirului, *Op. cit.*, I, 3, p. 22.

²⁸ Charles Joseph HEFELE, *Op. cit.*, p. 369.

²⁹ V. și nota 2 a lui G. BARDY, din *The Church in the Christian Roman Empire*, by J. R. PALANQUE, G. BARDY, P. de LABRIOLLE, G. de PLINVAL and Louis BRÉHIER, Translated from the French by Ernest C. MESSENGER, Ph. D., volume I, *The Church and the Arian Crisis*, New York, The Macmillan Company, 1953, p. 81, unde Alexandru al Constantinopolului e numit, după Teodoret de Cyr, ca destinatar al scrisorii.

³⁰ A. LEHAUT, art. „Alexandre, évêque de Thessalonique”, în *DHGE*, Tome deuxième Alcaini-Aneurin, col. 184.

Se observă, aşadar, că episcopul Alexandru al Tesalonicului era puternic implicat în disputele contra arienilor, ceea ce-l face un posibil destinatar al scrisorii lui Alexandru al Alexandriei, adresată după sinodul din Alexandria din anii 320-321, şi unde au participat aproape o sută de episcopi ai vremii, apărători ai dreptei credinţe.

Sf. Alexandru şi erezia ariană. Alexandru, episcopul capitalei imperiale, nu îngăduise arienilor să pătrundă în turma sa, numărându-se printre adversarii decizi³¹ şi cei mai puternici³² împotriva lui Arie. Ne spune şi Sozomen: „În timpul vieţii lui Alexandru, arienii nu avură îndrăzneala de a întreprinde nimic, pentru că poporul era cu totul supus conducerii sale...”³³.

După Sinodul de la Niceea, Alexandru a făcut cunoscute hotărârile Sinodului în „Tracia, la Macedonia, la Thesalia, Achaia întreagă, Hellada şi celelalte zone de pe continent fără a neglija insulele”³⁴.

În urma unui concurs de împrejurări, Arie a fost rechemat de împărat în comuniunea Bisericii. Intenţiona să facă aceasta în capitala Egiptului, în Alexandria, însă locuitorii s-au răsculat şi l-au împiedicat. Împăratul cercetă pe ereziarh care jură că va părăsi credinţa greşită. Reabilitarea trebuia să aibă loc acum la Constantinopol, într-o zi de duminică. Blândul episcop, de o îngăduinţă şi de răbdare fără margini, se arată ostil primirii lui Arie în sânul Bisericii³⁵ pentru că acesta nu se îndreptase sincer şi îl retrimise la împărat pentru a-şi mărturisii credinţa³⁶.

Photius prezintă dialogul³⁷ care a avut loc între împărat şi Alexandru de Constantinopol şi din care reiese demnitatea şi maturitatea duhovnicească a

³¹ M. ANDRIEU, *art. cit.*, în *DHGE*, col. 184.

³² *A Biographical Dictionary of the Saints with a general introduction on hagiology*, by The Rt. Rev. F. G. HOLWECK, Domestic Prelate to His Holiness Pope Pius XI, B. Herder Book Co., London, 1924, p.47.

³³ SOZOMEN, *Istoria bisericească*, III, 4, (P.G. LXVII, 1017), tradusă în româneşte de I.P.S. Iosif GHEORGHIAN, Mitropolit Primat al României, Bucureşti, Tipo-litografia „Cărţilor Bisericeşti”, 1897, p. 90.

³⁴ PHOTIUS, *Op. cit.*, p. 222.

³⁵ Charles Joseph HEFELE, docteur en philosophie et en théologie, évêque de Rotterbourg, *Histoire des Conciles d'après les documents originaux*, nouvelle traduction française faite sur la deuxième édition allemande, corrigée et augmentée de notes critiques et bibliographiques, tome I, deuxième partie, Paris, Letouzey et Ané, Éditeurs, 1907, p. 674.

³⁶ S. VAILHÉ, *art. cit.*, col. 1319. V. şi Francesco Saverio Pericoli RIDOLFINI, *art. „Alessandro I, vescovo di Costantinopoli”*, în *Bibliotheca Sanctorum*, Istituto Giovanni XXII della Pontificia Università Lateranense, Roma, 1961, col. 801-802.

³⁷ „Après avoir longuement discuté avec Alexandre de Constantinople sur une convention qui amputait les dogmes de la vraie foi, comme ils ne pouvaient le convaincre, ils produisirent un ordre de l'empereur qui lui enjoignait de recevoir Arius avec bienveillance ou de quitter son siège épiscopal; faute de choisir un de ces deux partis, Alexandre avait à savoir qu'on l'en verrait en exil. Ils surent aussi persuader le servile Constance de mander saint Alexandre dans les mêmes termes pour lui faire dire sous la menace que son hostilité pour Arius venait de sa rancune et non de raisons de foi. Alexandre, confiant dans la puissance du Christ et dans le caractère irréprochable de sa vie et de sa conscience,

venerabilului Patriarh, viața sa ireproșabilă, încrederea în puterea lui Dumnezeu. Patriarhul nu a cedat în fața insistenței împăratului de a trece peste hotărârea unui Sinod ecumenic și a fi responsabil de destrămarea „trupului lui Hristos”, chiar dacă avea să fie exilat pentru aceasta.

Referitor la atitudinea luată de Alexandru în fața deciziei imperiale de a-l primi pe Arie în Biserică, Sf. Atanasie în *Epistola către Serapion despre moartea lui Arie* relatează:

„Eu nu eram prezent în Constantinopol când a murit acela. Era însă de față prezbiterul Macarie și pe acela l-am auzit grăind. Arie a fost chemat de către împăratul Constantin la intervenția eusebienilor. Venind Arie, împăratul l-a cercetat dacă ține credința Bisericii universale. Deci el a jurat că ar crede drept și a dat mărturie în scris pentru credință, ascunzând pricinile pentru care episcopul Alexandru l-a îndepărtat din Biserică, justificându-se cu citate din Scriptură. jurându-se că nu mai cugetă la cele pentru care l-a alungat Alexandru, împăratul l-a slobozit zicând: "Dacă credința ta este dreaptă, bine ai jurat; dacă credința ta este nelegiuită, și ai jurat strâmb, Dumnezeu din cer să judece cele cu privire la tine. Ieșind el de la împăratul, eusebieni cu obișnuita lor violență au voit să-l bage în biserică.

Dar fericitul Alexandru, episcopul Constantinopolului, se opunea spunând că nu trebuie admis la împărtășire inventatorul ereziei. Și ceilalți care îl înconjurau pe Eusebiu, l-au amenințat pe patriarh spunând: deși nu ai voit, am făcut noi să fie chemat de către împăratul; astfel mâine, chiar dacă nu obține hotărârea ta, Arie se va aduna împreună cu noi în biserica aceasta (Sf. Irina). Iar când au spus acestea era sâmbătă.

Prin urmare auzind acestea și mâhnindu-se, episcopul Alexandru intră în biserică și ridicând mâinile către Dumnezeu se tânguia și, cu fața la pământ aruncându-se înaintea altarului, zăcând pe lespede se ruga. De față era și Macarie rugându-se împreună cu el a auzit glasul său. Și acestea două cerea rugându-se: dacă Arie ne adună mâine în biserică, slobozește-mă pe mine servul Tău și nu pierde pe cel necredincios; dacă voiești să-ți cruți biserica, și știi că vrei pentru că o cruți, ia aminte la cuvintele eusebienilor și nu da pieirii și rușinii moștenirea Ta. Ci distruge pe Arie pentru ca nu intrând în biserică să se pară că e adusă în același timp și erezia sau ca nelegiuirea să fie pusă pe același plan cu credințioșia.

repondit à l'empereur: «La vérité sur ceux qui sont accusés, le jour d'après la vie la révélera; quant à moi, celui qui a été convaincu d'une hérésie aussi grave et qui a été condamné par un aussi grand nombre d'évêques, je ne suis pas en mesure de l'admettre à la communion aux redoutables mystères». Constance lui dit: «Prends garde, évêque - car son synode d'évêques est réuni - tu pourrais bien le recevoir malgré toi».

A ces mots, l'évêque se leva et sortit; il se rendit à l'église de Dieu; gémissant et pleurant, il cria vers Dieu de ne point permettre que son troupeau fût dispersé à cause du retour d'Arius; l'évêque pria toute la nuit, prosterné devant l'autel", PHOTIUS, *Op. cit.*, p. 226.

Astfel rugându-se episcopul ieși foarte îngrijorat. Și s-a întâmplat ceva extraordinar și minunat. Căci episcopul se ruga înspăimântând pe eusebieni, iar Arie mult hulind, avea încredere în Eusebiu; apoi a intrat într-o toaletă publică din necesitatea stomacului și deodată, după cum este scris, căzând înainte a plesnit de la mijloc și prăbușindu-se, îndată a murit, fiind pe loc lipsit de amândouă: și de împărțășire (cu Biserica) și de viață. În acest fel s-a făcut deci sfârșitul lui Arie și mult rușinându-se eusebienii, înmormântară pe complicele lor, iar fericitul Alexandru bucurându-se, Biserica a făcut praznic cu cucernicie și dreaptă cinstire împreună cu toți frații și mărint cu tot fastul pe Dumnezeu, nu ca și când s-ar fi bucurat de moarte, să nu fie! căci tuturor oamenilor le este rânduit să moară odată, dar pentru că aceasta s-a arătat ca una ce depășește judecata oamenilor. Căci Însuși Domnul judecând amenințarea eusebienilor și rugăciunea lui Alexandru, a osândit erezia ariană, arătând-o nevrednică de comuniunea bisericească înaintea tuturor vădind că deși are protecția împăratului și a majorității oamenilor, totuși a fost osândit de către Biserică ...”³⁸.

Moartea subită³⁹ a lui Arie⁴⁰ a fost văzută de mulți ca o pedeapsă a lui Dumnezeu, confirmându-se pentru contemporanii patriarhului Alexandru, inclusiv pentru împăratul Constantin, credința mărturisită la Niceea⁴¹.

Așadar, Sf. Alexandru, deși nu se găsește printre semnatarii Sinodului de la Niceea⁴² (pe când avea 86 de ani)⁴³, a reușit prin sfințenia vieții sale să învingă pe acela care prin erezia sa făcuse atât de mult rău Bisericii. Numele patriarhului de Constantinopol va rămâne permanent legat de această victorie asupra lui Arie⁴⁴.

³⁸ Sf. ATANASIE CEL MARE, *Epistola către fratele Serapion*, 5 capitole (P.G. XXV, 688 B-C), la Mitropolit Nicolae CORNEANU, *Studii patristice – aspecte din vechea literatură creștină*, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1984, pp. 240-241; TEODORET episcop al Cirului, *op. cit.*, I, 14, (P.G., LXXXII, col. 949), pp. 56-58; Sozomen, *Op. cit.*, II, 29, (P.G. LXVII, 1017), p. 80. Despre moartea lui Arie a se vedea și *Lettre aux évêques d'Égypte et de Libye*, §19 (P.G. XXV, 581 B), cf. notei 3 de la GRÉGOIRE DE NAZIANZE, *Discours* 32-37, „Sources chrétiennes”, tome 318, introduction, texte critique et notes par Claudio Moreschini, Professeur à l'Université de Pise, traduction par Paul Gallay, Doyen honoraire de la Faculté des Lettres de Lyon, ouvrage publié avec le concours du Centre National des Lettres, Les Éditions du Cerf, Paris, 1985, p. 243.

³⁹ Charles POULET, *Histoire du christianisme*, tome: antiquité, Paris, Gabriel Beauchesne et ses fils, 1931, p. 249.

⁴⁰ R. AIGRAIN, art. „Arius”, în *DHGE*, tome quatrième Argaiz-Athaulf, Paris, Letouzey et Ané, Éditeurs L. Letouzey, 1930, col 215, menționează cauzele medicale ale morții lui Arie, din perspectiva medicinei moderne: hernie, colică nefritică, apendicită.

⁴¹ Charles Joseph HEFELE, *Op. cit.*, p. 676. V. și E. Glenn HINSON, *The Early Church, Origins to the Dawn of the Middle Ages*, Abingdon Press, Nashville, 1996, p. 235.

⁴² Ch. KANNENGIESSER, *art. cit.*, p. 21: „Not among the signatories of Nicaea (325, when he was 86), but a faithful adherent of it”.

⁴³ R. JANIN, *art. cit.*, col. 637: „Le nome de Métrophane ne figure sur aucune de listes authentiques des Pères de Nicée publiées par H. Gelzer et H. Hilgenfeld, *Patrum Nicaenorum nomina*, Leipzig, 1898”.

⁴⁴ Francesco Saverio Pericoli RIDOLFINI, *art. cit.*, col. 801-802.

Puține prezențe în public ale lui Alexandru au rămas cunoscute posterității. După ce ne vorbește⁴⁵ despre Sinodul de la Niceea, Sozomen ne transmite în *Istoria* sa dialogul dintre episcopul de Bizanț și un filozof păgân⁴⁶: „Se zice, că Alexandru, Episcop de Constantinopol făcu o asemenea minune. Când Constantin se reîntoarse în această cetate, câțiva filozofi i se plânseră de schimbarea ce el făcuse în religie și de noutatea cultului ce introdusese contra legilor tuturor predecesorilor săi și cerură să discute cu Alexandru asupra religiei. Deși acest Episcop nu era deloc obișnuit în a disputa, el primi aceasta din respect față de voința împăratului; și când toți filozofii fură adunați el le zise să aleagă pe unul dintre ei spre a lua cuvântul. Când ei au ales pe unul, Alexandru îi zise: În numele lui Iisus Hristos îți poruncesc să taci și îndată tăcu.

Las să judece toată lumea, dacă nu a fost o atât de mare minune de a lega astfel limba unui filozof, ca și aceea de a despica o piatră prin puterea cuvântului, după cum am auzit că a făcut odinioară un oarecare numit Iulian, născut în Caldeea”⁴⁷.

La 11 mai 330, după sărbătorile de inaugurare a noii capitale imperiale, titlul de Episcop de Bizanț fu înlocuit cu cel de Episcop de Constantinopol⁴⁸, „episcop al noii Rome”⁴⁹.

Există o variantă siriacă a unei scrisori a Sfântului Alexandru de Constantinopol adresată unui Sinod din Antiohia în care confirmă lui Alexandru al Alexandriei excomunicarea lui Arie și a susținătorilor lui⁵⁰. Cu toate că opiniile nu sunt unanime, un alt document legat de Sf. Alexandru, a fost pus în lumină de cercetările de specialitate. Acestea au evidențiat o scrisoare a împăratului Constantin cel Mare către Episcopul de Constantinopol în care îi cere acestuia din urmă să-l reprimească pe Arie în comuniunea Bisericii⁵¹.

⁴⁵ SOZOMEN, *op. cit.*, I, 18, (P.G. LXVII, 916-917) p. 31.

⁴⁶ Ch. KANNENGIESSER, *art. cit.*, p. 21: „Constantine after his victory over Licinius in 324, promoted an oratorical contest between Alexander and «Hellenes» of Byzantium.; the latter were silenced by a miracle (Teophanes, Chronography, ed. C. de Boor 23, 7)”.

⁴⁷ SOZOMEN, *Op. cit.*, I, 18, (P.G. LXVII, 916-917) p. 32.

⁴⁸ M. ANDRIEU, *art. cit.*, în *DHGE*, col. 184.

⁴⁹ Sabine FELBECKER, *art. „Alexandros, Bf. v. Konstantinopel”*, în *Lexikon für Theologie und Kirche*, (LTK), Begründet von Michael BUCHBERGER DRITTE, Völlig neu Bearbeitete Auflage, Herausgegeben von Walter KASPER mit Konrad BAUMGARTNER, Horst BÜRKLE, Klaus GANZER, Karl KERTELGE, Wilhelm KORFF, Peter WALTER, 1993, Herder, Freiburg im Breisgau, col. 365 și comentariul de la Gilbert DAGRON, *Op. cit.*, p. 458.

⁵⁰ Ch. KANNENGIESSER, *art. cit.*, p. 21: „We have a Syriac version of the letter he send to the synod of Antioch confirming Alexander of Alexandria's excommunication of Arius and his followers”.

⁵¹ G. BARDY, J.-R. PALANQUE, Maître de Conférences à la Faculté des Lettres de Montpellier, et P. De LABRIOLLE, Membre de l'Institut, Professeur à la Sorbonne, *Histoire de l'Église depuis les origines jusqu'à nos jours*, publiée sous la direction de Augustin FLICHE & Victor MARTIN, 3, De la paix constantinienne à la mort de Théodose, Éditeurs Bloud & Gay, p.100, nota 3 se precizează: „Gélase de Cyzique (Hist. Eccl., III, 15) cite une lettre de Constantin à Alexandre, dans laquelle l'empereur annonce le retour très prochain d'Arius et d'Euzoïus, qu'il vient de grâcier et qu'il ordonne à l'évêque de recevoir. Dans

Sfântul Alexandru a trăit 98 de ani⁵². După un episcopat de 23 de ani „divinul patriarh” trecu la „o viață mai bună”⁵³. Aceasta a avut loc după moartea lui Arie (335) și după trecerea la viața veșnică a marelui împărat Constantin (22 mai 337 la vila sa de la Ancyrona, lângă Nicomedia).

A păstorit Biserica lui Hristos cu multă discreție și jertfelnicie. A fost rânduit de Dumnezeu să conducă Biserica într-o perioadă de mari și adânci prefaceri, când păgânismul mai avea încă numeroase forme de manifestare⁵⁴, o perioadă de intense transformări sociale, administrative și politice. Aceasta ar putea explica și puținătatea izvoarelor care fac referire la timpul episcopatului său.

Timp de 7 ani (330 - august 337), a fost primul episcop al noii capitale imperiale: Constantinopolul⁵⁵. În timpul lui, scaunul episcopal de Bizanț-Constantinopol începe să se remarce în contextul crizei ariene. A avut o atitudine categorică față de învățătura greșită a lui Arie, fiind delegat de sinodali să predice dreapta credință în Tracia, Macedonia, Grecia și în multe alte locuri care s-au bucurat de blândețea și înțelepciunea venerabilului episcop.

A fost de-a dreptul făcător de minuni, dacă ne amintim de întâlnirea cu filozofii păgâni (324) sau de rugăciunea cu lacrimi rostită cu fața lipită de pardoseala din piatră a bisericii „Sf. Irina”, cea „numită a păcii”⁵⁶, atunci când, cu inima îndurerată de porunca împăratului, plângea și se tânguia lui Hristos pentru Biserica Sa. A fost cinstit pentru sfințenia vieții sale și respectat pentru conștiința

l'intitulé, Alexandre est qualifié d'évêque d'Alexandrie, et Gélase, dans le commentaire qu'il ajoute, témoigne qu'à ses yeux il s'agit, en effet, de l'évêque d'Alexandrie. Cf. E. SCHWARTZ, *Zur Geschichte des Athanasius*, VIII, dans les *Nachrichten de Göttingue*, 1911, p. 380 et suiv. Il est très vraisemblable, cependant, que le document était adressé à Alexandre de Constantinople et qu'il n'est pas antérieur à 335. Cf. L. DUCHESNE, *Histoire ancienne de l'Église*, t. II, p. 183, n. 2". Același raționament îl găsim și la Jan-M. Szymusiak, care la nota 2 de la *Apologie à l'empereur Constance* a SF. ATANASIE AL ALEXANDRIEI, din colecția „Sources Chrétiennes”, Les Éditions du Cerf, Paris, 1958, p.16. Părerea este împărtășită și de Gilbert DAGRON, *Op. cit.*, p.420, nota 2.

⁵² „Ce misérable a terminé lamentablement sa vie par l'effet des prières d'Alexandre; quant à saint Alexandre, peu après, il obtint en toute piété et sainteté le céleste séjour en échange de celui de la terre, ayant passé vingt-trois ans dans l'épiscopat et vécu quatre-vingt-dix-huit ans”, PHOTIUS, *Bibliothèque*, p.228; SOZOMEN, *Op. cit.*, III, 3, p. 89.

⁵³ PHILOSTORGE, II, 10, apud Gilbert DAGRON, *Op. cit.*, p. 421.

⁵⁴ Nelu ZUGRAVU, *Antichitatea târzie*, traduceri inedite din latină și greacă, de Claudia TĂRNĂUCEANU și Mihaela PARASCHIV, Casa Editorială *Demiurg*, Iași, 2005, pp. 42-45.

⁵⁵ Episcopii de Constantinopol devin egali în onoare cu episcopii Romei abia prin canonul al 3-lea al Sinodului al II-lea ecumenic de Constantinopol, din 381, și canonul 28 al Sinodului al-IV-lea ecumenic de la Calcedon din 451. Cf. Pr. Prof. dr. Ioan RĂMUREANU, Pr. Prof. dr. Milan ȘESAN, Pr. Prof. dr. Teodor BODOGAE, *Istoria bisericească universală*, vol. I (1-1054), tipărită cu binecuvântarea Prea Sfințitului Părinte Patriarh Teotist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1987, 338 și p. 359.

⁵⁶ J. R. PALANQUE, chapter III: „The victory of the Church”, în *The Church in the Christian Roman Empire*, volume I, part II: *The Church and the Arian Crisis*, 1953, p. 61.

sacerdoțiului său. Și-a împlinit cu prisosință vocația tăinuită în numele cu care l-a hărăzit Dumnezeu.

Sf. Grigorie de Nazianz, patriarh al Constantinopolului (380-381), în ziua de duminică, 29 noiembrie 380, la două zile după instalarea în scaunul episcopal, rostește o cuvântare de inaugurare, spusă în prezența împăratului și adresată locuitorilor capitalei bizantine și tuturor acelor care nu erau favorabili numirii sale⁵⁷.

Vorbind despre sublimitatea și responsabilitatea misiunii episcopului, Sf. Grigorie de Dumnezeu cuvântătorul intenționa să fie continuatorul slujirii înaintașului său: Sf. Ierarh Alexandru. Iată cuvintele Sf. Grigorie: „Eu nu sunt nici primul care să vă fi predicat învățătura ortodoxă de care voi sunteți atât de atașați, căci am pășit, în plus, pe urmele cuiva de-al vostru - căci adevărat vă spun - voi sunteți ucenici ai renumitului Alexandru, marele apărător și marele predicator al Sfintei Treimi, ai aceluia care a izgonit nelegiuirea prin cuvântul său și lucrarea sa. Vă amintiți de acea rugăciune apostolică care făcu să piară pe începătorul nelegiurii în locuri vrednice față de ce învăța limba sa. Astfel, nedreptatea răzbună nedreptatea și moartea nedreaptă a sufletelor se sfârși printr-o moarte dreaptă”⁵⁸.

„Tăcerea” izvoarelor care plutește în jurul persoanei S. Alexandru „vorbește” astăzi prin prezența lui tainică în conștiința duhovnicească a celor care îl cinstesc⁵⁹.

În cultul Sfintei noastre Biserici, viața și activitatea Sfântului Ierarh Alexandru prăznuit la 30 august⁶⁰, sunt prezentate astfel: „Prea fericite Alexandre, făcutu-te-ai păstor al Bisericii și apărător al dreptei credințe, eresul lui Arie surpându-l înțelepțește și cu rugăciunile tale, cu care te-ai rugat prea înțelepte, l-ai făcut a-și lepăda răul sufletului său în locurile cele necurate. Pentru aceasta cu un glas te cinstim prea slăvite”⁶¹.

Strălucind în viață virtuoasă, Sfântul Alexandru a sădit în sufletele contemporanilor săi adâncimea cea de nepătruns a cunoașterii de Dumnezeu: „Surpat-ai, Ierarhe, zidurile ereticilor, vestind cu îndrăzneală pe Treimea

⁵⁷ Jean BERNARDI, *Grigorie de Nazianz - Teologul și opera sa*, traducere Cristian POP, cu o selecție a Poemelor autobiografice în traducerea diac. Ioan I. ICĂ JR., Editura Deisis, 2002, pp.158-159.

⁵⁸ GRÉGOIRE DE NAZIANZE, *Discours 32-37*, *Discours 36,1*: „Sur lui-même et à ceux qui disaient qu'il désirait le siège de Constantinople”, *Sources chrétiennes*, tome 318, p. 243.

⁵⁹ În *Dicționarul enciclopedic al numelor de botez...*, la pp.106-108, se menționează 50 de sfinți cinstiți în Biserica Ortodoxă, cu numele Alexandru ori Alexandra.

⁶⁰ M. ANDRIEU, *art. cit.*, în *DHGE*, col. 186: „Saint Alexandre est habituellement mentionné le 31 août dans le synaxaires grecs et le 28 du même mois, dans les martyrologes latins”.

⁶¹ Prima stihire din cele trei ale sfinților, la *Doamne strigat-am...*, de la Vecernia sfântului, *Mineiul lunii august*, ediția citată, pp. 339-340.

Preaslăvită, Alexandre Prea Sfințite”⁶² ori „Scaunul lui Mitrofan împodobindu-l, precum și mai înainte de scaun, Alexandre, între Ierarhi ai strălucit cu dogmele”⁶³.

Sfântul Ierarh Alexandru, Arhiepiscop al Constantinopolului⁶⁴, rămâne în conștiința noastră ca un model de slujire a Bisericii și a semenilor, o icoană a smereniei, o pildă de rugăciune vie, fiind împreună-rugător cu toți cei care îl au ca ocrotitor sau îi cer ajutorul pe drumul presărat de încercări al mântuirii: „Noi, turma ta, prin vitejia ta ierarhe, izbăvindu-ne de mărirea idolească a celor necredincioși, mulțumim ție și cântăm cântare de biruință; și ca celui ce ai doborât pe Arie și cu totul ai legat limba filozofului, grăim către tine: bucură-te, Sfinte Ierarhe Alexandre!”⁶⁵.

⁶² *Mineiul lunii august*, ediția citată, p. 343.

⁶³ *Idem*, *Irmosul altui Canon de la Utrenia sfântului*, p. 346.

⁶⁴ S. VAILHÉ, *art. cit.*, col. 1317: „Métrophane a été le premier évêque de Byzance”, în consecință, putem afirma că Sf. Alexandru a fost primul episcop al noii capitale inaugurată de Constantin cel Mare la 11 mai 330.

⁶⁵ *Condacul I din Acatistul Sfântului Ierarh Alexandru, Patriarhul Constantinopolului*, în *Acatistier*, tipărit cu binecuvântarea Prea Sfințitului Părinte Patriarh TEOCTIST, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1994, p. 622.